

Fotó: Kakuk György

SZARVASMARHA ÁBRÁZOLÁSOK A MAGYAR PÁSZTORMŰVÉSZETBEN I.

Dr. Kenéz Árpád
Állattenyésztési Teljesítményvizsgáló Kft., Gödöllő

A magyar pásztorok körében igen gyakori volt a mindennapos eszközök, használati tárgyak gazdagon díszítése, akár saját tárgyaikról vagy megrendelésről legyen szó. A faragás, karcolás, berakás, spanyolozás segítségével igen változatos formákat és színvilágot tudtak kialakítani kedvenc tárgyaik felületén. A pásztorok életformájukból adódóan a természetközeli mintákat kedvelték leginkább, így a növényi ornamentikák, a különböző vad- és háziállatok alakjait is gyakran felhasználták művészetükben. Ezek

közül most természetesen a különféle szarvasmarha ábrázolásokat vesszük sorba, és nem csak a 19-20. századi eredeti mintakincseket és tárgyakat, hanem ezek mai napig tovább élő leszármazottait is (manapság már hagyományörzésnek mondjuk ezt annak ellenére, hogy a mostani pásztorok között is akad azért még kézműves, bár már jóval kisebb számban). Jelen cikkemben a pásztorélet két legfontosabb eszközének, az ostornak és a botnak díszítő művészetét mutatom be.

1. kép: Garai Lajos (Hortobágy, 1963)

2. kép: Tóth Mihály (1943) és Ostorórczki József (Egercsehi, 1951) (Manga 1972)

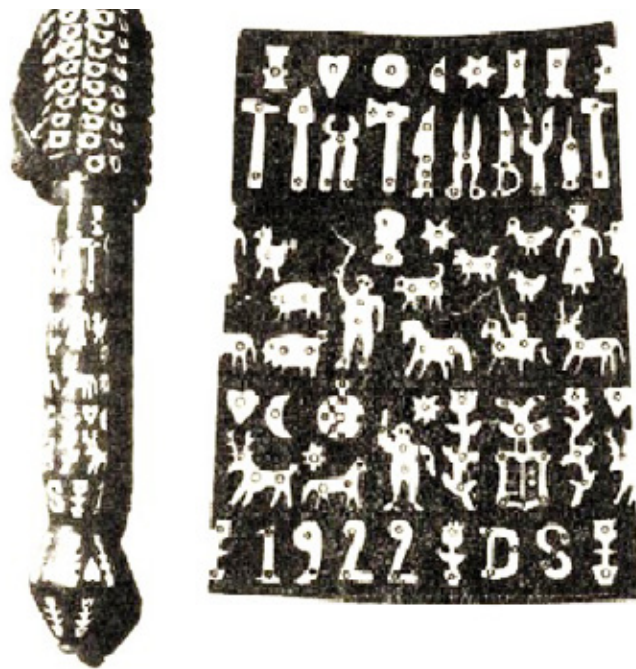
KARIKÁS OSTOR

Elsősorban a csikósok, kanászok és gulyások jellegzetes terelőeszköze. Két fő részből áll: a bőrből (kötélből) készült ostor és a fa nyél. Ám ezek is részekre oszthatók, így megkülönböztetjük a nyél fejét, derekát, fogóját és gombját. Az ostort és a nyelet a telek köti össze. A nyakló az ostor eleje. Itt találhatóak olykor vendégnyakak, amelyeket karikák kötnek össze. Az ostor további része folyamatosan

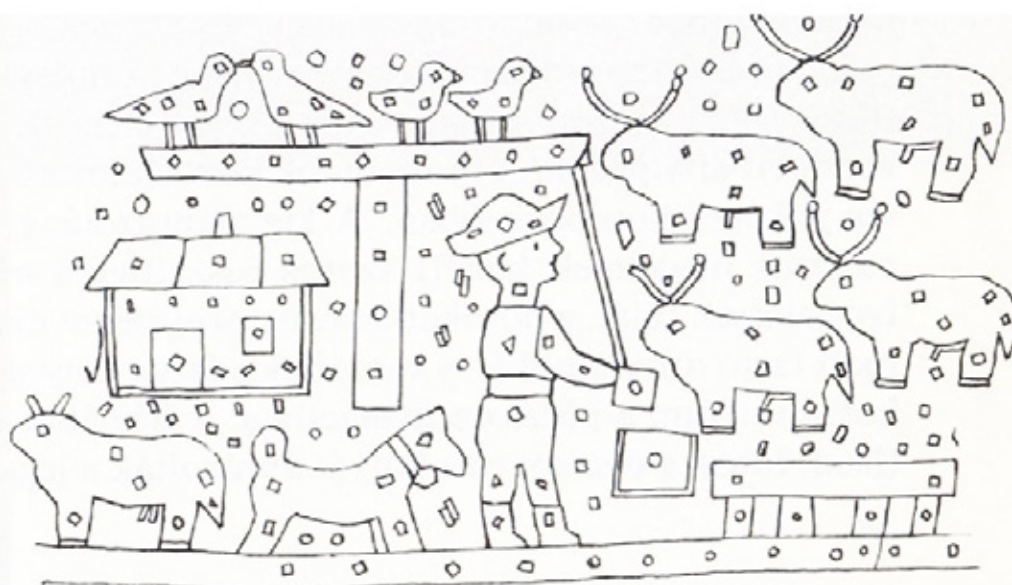
vékonyodó fonással halad a már varrott csapó felé, aminek végére kerül a sudár, amely a csergetés során a hangsebességet átlépve csattan. A terelésnél ez a hang is lényeges tényező. Az ostort a sallangok díszítik, míg a nyelet a sallangon túl különböző berakásokkal, faragásokkal, veretekkel cifrázzák (Manga 1972).

3. kép: Garai Lajos által készített ostornyélek a 2000-es évek elejéről (Fotó: Kakuk Gy.). Az itt látható díszítés intarzia, mely technikához szaru-, csont-, ill. műanyaglapokat használtak. Az alapot kimélyítették és beleillesztve a mintát (pásztor, állatok, gémeskút stb.) szegeccsel erősítették.

4. kép: Ostornyél és részletének kiterített rajza. Ezen az ábrán még az is megfigyelhető, hogy a művész a szarvasmarhák ivarát is kihangsúlyozta (S. Kovács 1983).

5. kép: Ostornyél és a díszítés kiterített rajza. Az ostornyél derekán figyelhetők meg a pásztorkodás és a háziállatok szilüettjei (Deák Sándor műve, Orosi puszta, Zsadány, Békés m., Bp. Néprajzi Múzeum, <http1>).

6. kép: Mai mesterrecek Bohos Tamás ostorkészítő kezei közül (http2).

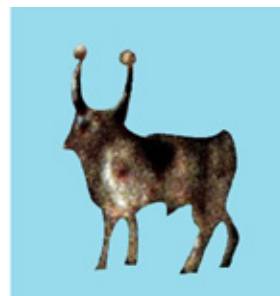
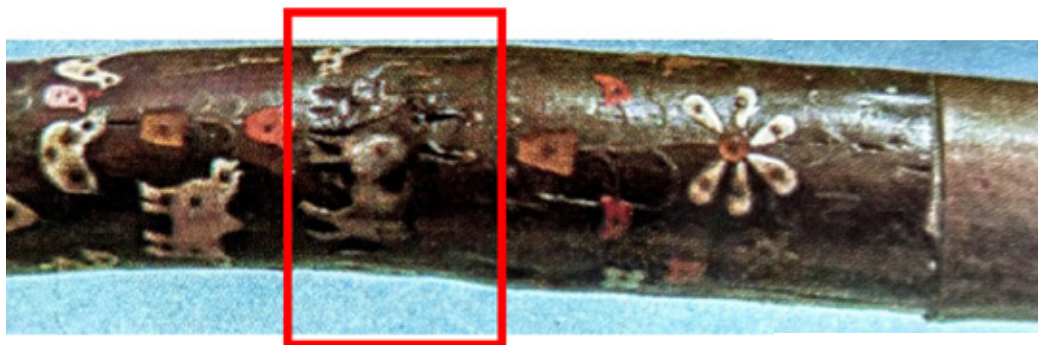
PÁSZTORBOT, ÓLMOS BOT

A pásztoroknak különböző kialakítású botjaik voltak, amelyeket sokrétűen használtak, nemcsak terelésre, hanem akár önvédelmi eszközként, vagy státuszszimbólumként. „Faragott botja van a méltóságos úrnak, ezüst végű botja van a tisztartó úrnak, görbe botja van az ispánnak és béres gazdának, ólmos botja a kerülőnek, füttyköse agulyásnak, bunkós botja a kanásznak, kampós botja van a juhásznak, ostornyele a béresnek, itt üres kézzel senki se jár.” A botokat is hasonlóképpen díszítették, mint az ostornyelet. Karcolták, faragták, spanyolozták, ólomöntéssel (önöntéssel) látták el. Ez utóbbi nemcsak dísz, hanem súlyozás is volt. Könnyebben tudtak vele célba dobni, vagy kisebb vadállatokat (fácán, nyúl) agyonütni. A pásztor kutyája is szoros összhangban áll a bottal, hiszen az azzal leadott jelzéseket is ismernie kell. Mint ahogy említettem, a botok alakja és mérete attól is függ, hogy milyen pásztorhoz tartozik. A csikós bot a legkarcsúbb, legtakarosabb, míg a marhával dolgozóké a legerősebb, legvastagabb, főleg a bikákat terelő

gulyásoké. A kanász botja görbe, hogy ha az állatok közé hajítja, ne tegyen kárt, míg a juhászoké a legjellegzetesebb, kampóban végződő hosszú bot. Megkülönböztetünk hétköznapi, kevésbé díszes botokat, és ünneplős botokat. Ez utóbbiakra jellemző leginkább az a díszítettség, amit alant be is mutatok (Béres 1958, Manga 1972).

7. kép: Ólmosbot részletének kiterített rajza. Érdekes megfigyelni a bot végén található feliratot: „Üsd aki a magyart bántya” (Manga 1972, http4).

8. kép: Ólmos bot kinagyított részlete, melyen egy szarvgombbal ellátott szarvú magyar szürke szarvasmarha bikája látható (Manga 1972). A mester erre az apró, de annál fontosabb tulajdonságra is odafigyelt. Sokszor mind a pásztorbotokon, mind az ostornyeleken egzotikus „házi” állatok is megjelennek, úgy, mint a teve és az elefánt.

Fotó: Kakuk György

SZARVASMARHA ÁBRÁZOLÁSOK A MAGYAR PÁSZTORMŰVÉSZETBEN II.

Dr. Kenéz Árpád
Állattenyésztési
Teljesítményvizsgáló Kft.

Előző cikkemben bemutattam azokat a szarvasmarha motívumokat, melyekkel a magyar pásztorok ostoraikat, botjaikat díszítették. Ez alkalommal néhány olyan használati eszközt veszünk górcső alá, mint a borotválkozáshoz használt tükörtartó (tükörös), a borotvatok, cigaretta- és gyufatartó, az óralánc, a kabak, valamint a bicska. Ezek is szerves részét képezték a pásztorhagyományoknak, a

pásztorok magukkal hordták a szűr ujjában, a suba felvarrt aljában, övre fűzött bicskatokban, vagy a lajbi zsebében. Méretük ugyan eltérő, de közös bennük az, hogy sok esetben igen gazdag díszítéssel látták el őket, amelyek között természetesen tehén-, bika- és ökörábrázolások is sűrűn megtalálhatók voltak.

TÜKRÖS

A pipereholmik jellegzetes képviselője ez a dobozka, amely egy szerkezet segítségével ki-behajtható tükröt foglal magában.

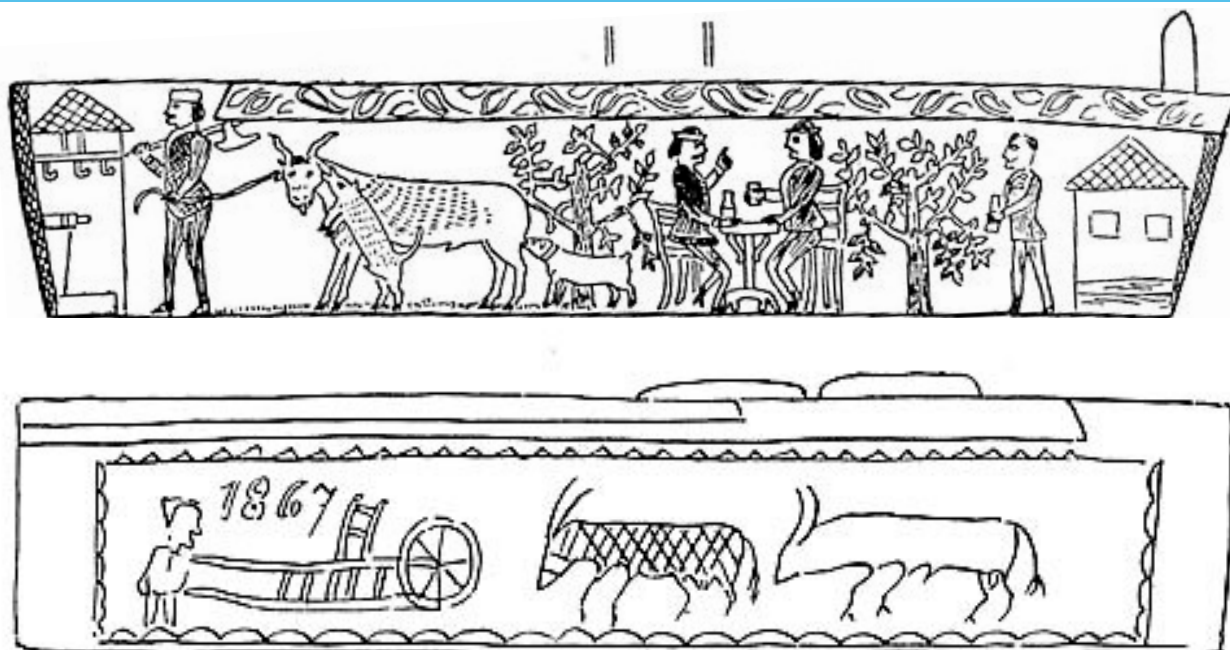

1. kép. Ezen a gazdagon faragott tükörösön egy régi legelőtípus, a fás-legelő figyelhető meg. Sok esetben az ilyen legelőkön tölgy hagyasfák voltak, mint ahogy azt a művész is látványosan ábrázolta (Lengyel 1961).

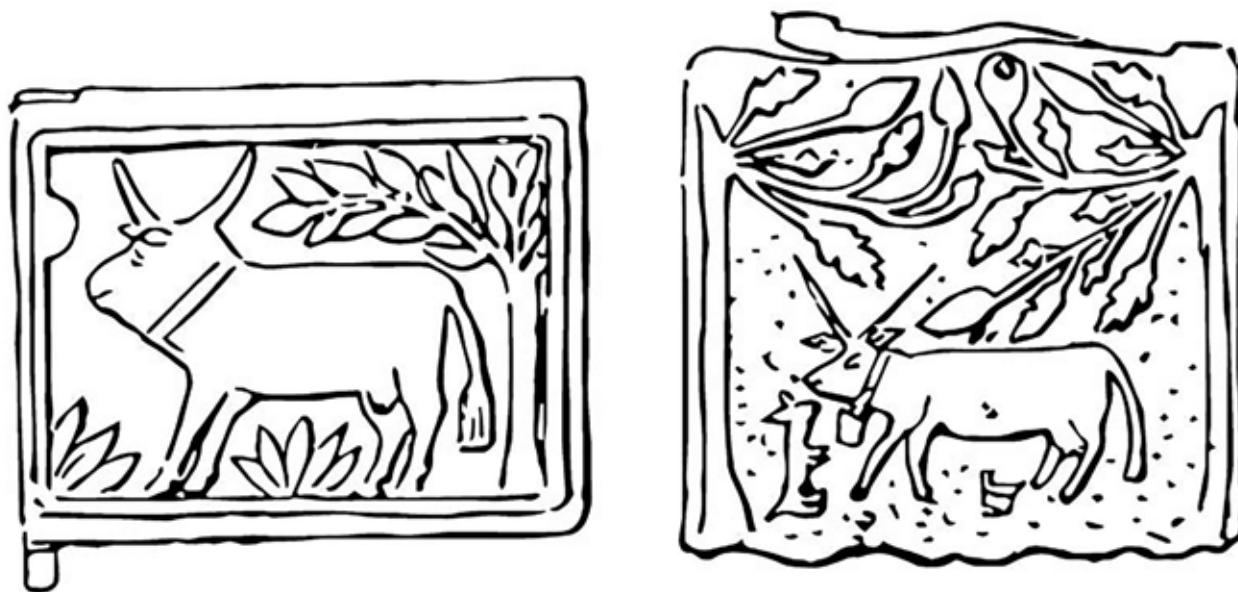
2. kép: Egyszerűbb kidolgozású tükörösök rajzi (Malonyai 1911). Ezeken a tárgyakon megfigyelhető, hogy az állatokon túl egy fa is központi elem. Az ilyen jellegű „életfa”-állat ábrázolások már a 8-10. századi lovas nomád leletanyagban is előfordulnak főként brokátból készült ruhamaradványokon.

BOROTVATARTÓ

3. kép: Díszes, faragott borotvatartók (Malonyai 1911).

GYUFA- ÉS CIGARETTATARTÓ

4. kép: A tükrösökhöz hasonlóan a gyufa- és cigarettatartók is fából készült mechanikus dobozok voltak, melyeket a kis felülettől függetlenül gazdagon díszítettek faragással (Malonyai 1911).

KABAKTÖK

A többnyire folyadék tárolására használt kabaktök vagy lopótök (*Lagenaria siceraria*) világszerte elterjedt. Felületét - az adott kultúrától függően - a mai napig nagyon gyakran festéssel, zsinórokkal, gyöngyökkel, kagylókkal stb. díszítik. A magyar pásztorok az úgynevezett karclozás (sértegetés, bemetélés, karcolás) technikát alkalmazták, azaz a kiszáritott tök héját éles késsel, szöggel (pl. a juhászbicska körmölő pengéjével) megsértették, majd

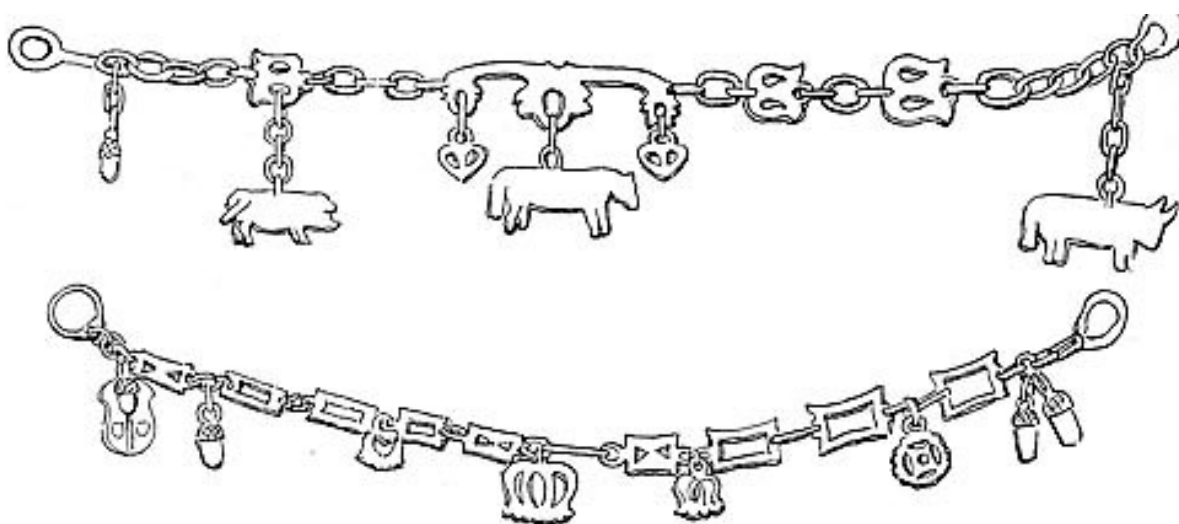
az így kapott „árokba” valamilyen festékanyagot kentek, ami kiemelte a háttérből a karcolt motívumokat. A festék a régi leírások szerint lehetett pirított dióbél vagy faggyú és korom (puskapor) keveréke, esetleg kalapzsír, amely a pásztorcalap belsejében gyűlt össze a használat során, mely miatt a karcolt virágmintákat pl. mocsokvirágnak is hívják (Manga 1972). Manapság már tintát és különböző akrilfestékeket használnak a kézművesek.

5. kép: Ezen a képen egy kabak mintázatának kiterített rajza látható egy erdei életképpel, amely akár az erdei legeltetés egyik képi öröksége is lehet (Malonyai 1911).

6. kép: Karcolt kabaktök, betyáros tetővel (készítő: Nagy István, 1977, Magyar Nemzeti Digitális Archívum, [http1](http://)).

7. kép: Szaruból készült óraláncok rajza (Malonyai 1911).

8. kép: Bai László kortárs alkotása (http2).

9. kép: Varga Tamás késes, népi iparművész gulyásbicskája szürke bika és tulipán intarziával (fotó: Varga T., http3).

10. kép: Táltosviaskodás ábrázolása szaru sótartón (Sárrét, Szűcs Sándor rajza, http4) és ennek átültetése bicskanyélre (a bicska készítője Tóth Árpád késes és köszörűs mester, népi iparművész - Révész késes műhely, karcolozás: Fazekas Gábor, fotó és tulajdonos: Papp Gábor).

11. kép: Ifj. Papp Zoltán késes rézintarziás bicskái (http5).